

Archeologische

Kroniek

Zuid-Holland

Er werd uitgebreid gehandeld in aardewerk, niet alleen uit Gouda, maar ook uit Friesland en Bergen op Zoom. Soms is het lastig vast te stellen welk object waar vandaan komt, maar van misbakfels weet je zeker dat ze komen uit de bakkerij waar ze gevonden zijn. Gebruiks aardewerk uit Gouda vind je trouwens door het hele land.

Ook zijn er in deze pottenbakkerij zelfpotjes gevonden die in elkaar passen; een soort verpakingsmateriaal voor zelf. Er wordt vaak gedacht dat deze potjes uit Duitsland komen, maar nu weten we dus dat ze ook in Gouda werden gemaakt.”

Van Dam hoopt van deze opgraving nog meer te kunnen leren over Gouds aardewerk. De nieuw opgedane kennis wil hij gebruiken om met een frisse blik ook weer eens naar oude vondsten te kijken.

Volgens Van Dam is de lokale kennis van amateurarcheologen bij een opgraving als deze erg belangrijk. Dankzij Golda was deze kennis in Gouda aanwezig.

“Het verschil tussen amateurarcheologen en archeologen die van de universiteit komen, zit ‘em er hierbij in dat archeologen vaak globaler worden opgeleid en er in de studie geen tijd is voor de hoeveelheid aan practica die nodig zou zijn om zeer specialistische kennis op te doen. Amateurarcheologen hebben hier wel tijd voor en zijn ook niet gebonden aan de financiële kant van de archeologie. Het probleem met kleinere projecten is namelijk ook vaak dat de kosten ervan veel hoger zijn dan de winst die de opdrachtgever er in ziet.”

Bij de uitwerking van deze opgraving is het aardewerk globaal door het ARC gesorteerd. Wat voegt jouw werk toe, kan je hier spreken van een kennisverdieping?

“Ja, wij hebben meer inzicht in Gouds aardewerk en

kunnen met een andere blik kijken naar oude vondsten. Lokale kennis is hierbij belangrijk, en die was hier door de Goudse amateurarcheologen al aanwezig.” Bij de RCE heb ik het belang van dit aardewerk aangekaart, nu determineer ik dat daar één dag in de twee weken.”

Waar komt kennis die jij opbouwt terecht?

“Er komt een rapport van uit. In het depot staan honderden dozen; er wordt veel opgeslagen zonder dat er echt iets mee wordt gedaan. Dat is een taak waar amateurs een rol spelen. Op den duur moet dat in een computersysteem komen en toegankelijk zijn voor andere archeologen.”

Sta je nog wel eens in het veld?

“Al heel lang niet, maar soms help ik mee. Dat kan niet in alle steden.”

Van Dam denkt dat er voorlopig genoeg amateurarcheologen zullen blijven bestaan om hun kennis over te dragen, maar voorziet dat er ook veranderingen zullen optreden. Tegenwoordig zijn er veel minder opgravingen en daarmee ook minder opgravingen waar amateurarcheologen bij kunnen helpen. Dat maakt het lidmaatschap van Golda minder aantrekkelijk voor mensen die graag willen opgraven. Maar Golda heeft ook een aantal materiaalwerkgroepen, waarvan de leden zich specialiseren in de verwerking van materiaalcategorieën. In samenwerking met het Museum Gouda maakt Golda exposities over archeologie en geschiedenis van Gouda. Voor meer informatie: archgolda@hetnet.nl (tel. 0182 530768).

Interview TGV Teksten en Presentatie, Iris Toussaint en Birgit van den Hoven

Opgravingen aan het Statenvlein, het ontstaan, de ontwikkeling en de ondergang van een middeleeuwse stadsuitbreiding in Dordrecht.

In 2014 is het rapport over één van de grotere opgravingen in de Dordtse binnenstad verschenen. Het gaat om de onderzoeken die zijn uitgevoerd op het Statenvlein in 1997, 1998 en 2000. De locatie ligt in het middeleeuwse stadscentrum, direct ten zuiden van een van de oudste ontginningsassen van de stad, de Voorstraat. Over het ontstaan en de ontwikkeling van de stadsuitbreidingen aan deze zogenoemde landzijde was vóór deze opgravingen weinig bekend. De resultaten van de onderzoeken geven een goed beeld van het ontstaan, de ontwikkeling en de ondergang van een middeleeuwse stadsuitbreiding in Dordrecht.

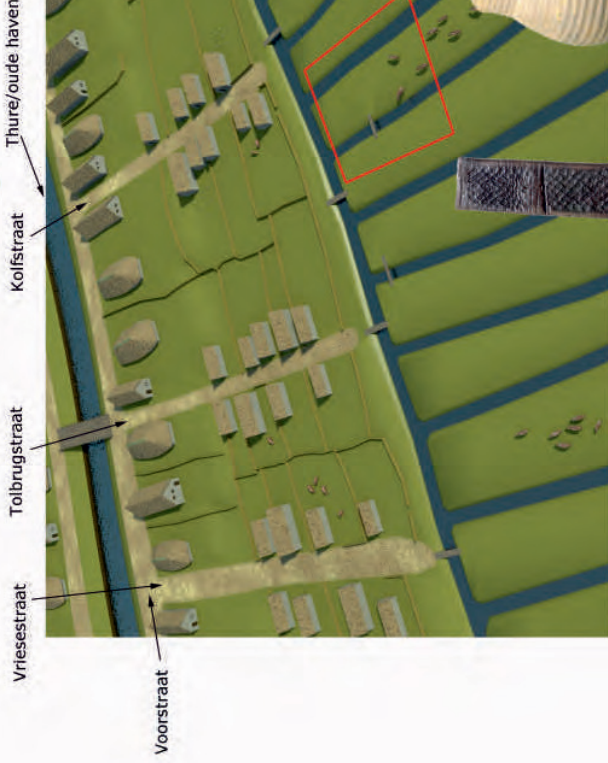
De onderzoekslocaties weergegeven op de kadastrale kaart uit 1811-1832 waarop de (van oorsprong middeleeuwse) bebouwingssituatie vóór de grootschalige sloop nog herkenbaar is. In rood is de put uit 1997 aangegeven, in oranje de put uit 1998 en in groen het in 2000 archeologisch begeleide deel. (Gemeente Dordrecht)

Het onderzoeksgebied Statenplein ligt in de historische binnenstad van Dordrecht. Het gebied wordt begrensd door de huidige Statemplaats, het Statenplein, de Sarisgang en de Statengang. Het bouwblok had een afmeting van circa 45 x 45 m. Bij de herontwikkeling van het plein in de jaren 60 van de vorige eeuw is onder andere een nieuwe woon- en winkel-toren gebouwd. Het onderzoek is in drie fases uitgevoerd. In 1997 en 1998 zijn opgravingen uitgevoerd tot een diepte van maximaal 7 m onder het maaiveld. In 2000 zijn de graafwerkzaamheden in het resterende deel archeologisch begeleid.

De ontginningsperiode tussen 1175 – 1250/1275

Tot in de 12de eeuw was de nederzetting Durthric waarschijnlijk nog een gemeenschap van boeren en vissers. Men woonde in boerderijen langs de oever van de Thure(drith). De zuidelijke oeverwal van dit riviertje komt overeen met de (huidige) Voorstraat. De oudste bewoningssporen op het Statenplein gaan terug tot de ontginningsfase van het gebied toen haaks op de Voorstraat twee brede ontwaterings-/ontginningsloten werden gegraven om het laaggelegen veenmoeras ten zuiden van de oeverwal van de Thure(drith) te ontginnen. De grond werd ontwaterd en vervolgens in cultuur gebracht. In het komklei-op-veenlandschap tussen de sloten zijn spit- en ploegsporen gevonden. De percelen waren dus in gebruik als landbouw- (en waarschijnlijk ook) weidegrond. In de slootvullingen is onder andere kogelpotaardewerk, Maaslands witbakkend aardewerk, roodbakkend aardewerk, blauwgrijs aardewerk, witbakkend aardewerk uit het Rijnland (Weiche Ware), grijsbakkend aardewerk, proto-steengoed (Dieburger waart), bijna-steengoed en steengoed met

de huidige Oude Maas ontstond. Hierdoor kwam de nederzetting aan een kortere, zuidelijke vaarroute te liggen. Dit was gunstig voor de handelspositie en de nederzetting ontwikkelde zich hierna al snel tot een invloedrijke handelsstad (en kreeg stadsrechten in 1220). Een groot aantal goederen moest verplicht in de stad op de markt gebracht worden. Dordrecht werd hierdoor een belangrijke spil in het goederenverkeer tussen Engeland, de rijke Vlaamse steden, het Duitse Rijnland en de noordelijke Hanzesteden. Dit zorgde voor een economische bloei waardoor veel mensen naar de stad trokken en er al snel behoefte ontstond aan uitbreiding. Vanaf ongeveer 1250-1275 worden de landbouwgronden ter hoogte van het Statenplein ingericht als ambachtswijk. De zijstraten vanuit de Voorstraat werden in zuidelijke richting doorgetrokken tot de nieuwe stadsgracht (circa 1271). Het terrein tussen de verschillende straten wordt met grond opgehoogd, in eerste instantie tot aan de oude ontginningsloten, maar deze worden al gauw ook dichtgegooid en opgehoogd. In deze beginfase is er waarschijnlijk al op één perceel, namelijk aan de Kromme Elleboog, bebouwing aanwezig. De resten van dit bouwwerk waten slecht bewaard. Er zijn palen, kuilen en een

Reconstructie van de situatie vóór de aanleg van de stadsuitbreiding vanaf 1250/1275. In rood is de onderzoekslocatie met de twee ontginningsloten aangegeven. Ten noorden daarvan stroomt de Thure(drith) met op de zuidelijke oever de oude ontginningsas Voorstraat en enkele zijstraten. Rondom zijn enkele voorwerpen uit de sloten te zien.

(Nipides 2014)

en zonder oppervlaktebehandeling gevonden. De keramiek is te dateren in de periode tussen circa 1175 en 1300.

De aanleg van een ambachtswijk rond het midden van de 13de eeuw

Door een hogere waterafvoer zou rond 1160-1170 de Merwede door haar oeverwal zijn gebroken, waardoor

vlechtwerkwand gevonden. Het zijn waarschijnlijk resten van een huis. Als perceelscheiding liep ten zuiden hiervan een smal slootje dat in verbinding stond met de oude (oostelijke) ontginningsloot. In de top van het ophogingspakket rond het vlechtwerk waren afdrukken van schoenen en hoeven aanwezig.

De 14de-/15de-eeuwse ambachtswijk; het leven in de Dordtse Gouden Eeuw

Vanaf circa 1300 worden er langs beide straten huizen gebouwd; vrijstaande houten huizen met een achtererf en soms met een erf aan de zijkant van het huis. Het waren lange zaalhuizen met in de vloer een stookplaats van bakstenen.

Het oudste huis aan de Kromme Elleboog was een leerbewerksatelier dat actief was tussen circa 1300 en 1400. Het huis is in de oudste fase herkenbaar aan een vlechtwerk- en-leemwand in een standgreppel. In een tweede fase bestonden de zijmuren uit staanders

Reconstructie van de bebouwingssituatie tussen circa 1300-1350. Het huis aan de Kromme Elleboog is dat van de leerbewerker. (Nipides 2014)

Boven: Eén van de afvalkuilen op vlakniveau waarin veel zwaardschedes te zien zijn. Onder: een dwarsdoorsnede van een afvalkuil gevuld met leersnippers en afsnijdseis. (Gemeente Dordrecht)

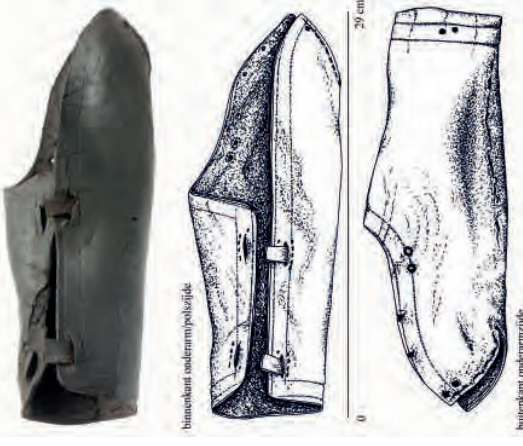
op een fundering van liggend hout en houten poeren. In de centrale lengterichting waren mogelijk twee rijen palen aanwezig. Het zou kunnen gaan om een (deels) drieschepig huis van ongeveer 13,5 m lang en 5,5 m breed. In de noordoosthoek lag op de vloer een stookplaats van bakstenen. Op basis van de locatie van de haard in dit huis, zou het kunnen dat in deze fase het huis met de ingang op het oosten georiënteerd was. Op het erf waren verschillende afvalkuilen aanwezig met grote

hoeveelheden leerafval. Alleen al in de kuilen zijn meer dan 8000 afsnijdseis, snippers en velresten gevonden. Daarnaast zijn er ook veel eindproducten gevonden. Het leerbewerksatelier had zich niet gespecialiseerd in één bepaald product. Er werd een breder assortiment aan voorwerpen geproduceerd. Het gaat voornamelijk om schoenen en trippen (285), messchedes (87), dolk-schedes (8) en zwaardschedes (31). De schoenen zijn grotendeels gefragmenteerd en complete exem-plaren zijn niet gevonden. De mes-, dolk- en zwaardschedes zijn meestal compleet en lijken niet of nauwelijks gebruikt te zijn. Slechts op enkele zijn slijtagesporen aanwezig en op één zwaardschede zit een reparatiestuk.

In kleinere aantallen zijn ook foedralen voor (was-)schrijflankjes; buidels en beurzen (samen 12), riemen (7) en handschoenen (2) gevonden. Daarnaast zijn er enkele unieke stukken gevonden, zoals een militaire onderarmbeschermmer en een (mogelijke) beschermhoes voor

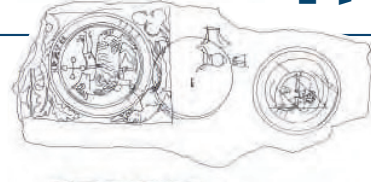
een schild. Met name de mes- en dolk-schedes en wasplankfoedralen zijn rijk versierd met geometrische patronen, bloemen en planten en heraldische afbeeldingen.

Een armbeschermmer, onderdeel van een militaire uitrusting. (Gemeente Dordrecht)

Een versierde schildhoes

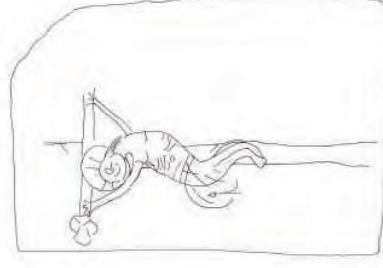
De figuren en motieven waar de messchedes en de andere foedraalen mee versierd zijn, werden voorgeschetst op stukjes leisteen. (Gemeente Dordrecht)

Ook zijn vogels, een leeuw/wolf, herten, mensen, kastelen en fabeldieren, waaronder draken, afgebeeld.

In één van de afvalkuilen en in de grond rondom het leerbewerkerhuis zijn verschillende leistenen met schetsontwerpen gevonden. Hierop zijn onder andere passeroefeningen, letters, een fleur-de-lis, een fabeldier en religieuze tekeningen, waaronder het Lam Gods en de kruisiging van Christus te zien. Tussen de twee kruisigingsafbeeldingen is een groot stilistisch verschil herkenbaar. Op de ene zijn de anatomische verhoudingen goed en (met name) de gezichten zeer gedetailleerd afgebeeld. De ander is een ruwe schets met weinig detail en vreemde verhoudingen.

Een van de oudste huizen die onderzocht werden, was een leerbewerkeratelier dat actief was tussen circa 1300 en 1400. In het atelier werden onder andere schoenen en versierde mes- en zwaardscheden gemaakt. In een van de afvalkuilen die op het erf bij het huis lagen zijn verschillende leistenen met schetsontwerpen. Twee schetsen van de kruisiging verschillen nogal van elkaar. Op de ene zijn de verhoudingen goed en de gezichten gedetailleerd

afgebeeld. De ander is een ruwe schets met weinig detail en vreemde verhoudingen. Is dit het werk van een kind/leerling(gezel)? (Gemeente Dordrecht)

Onder de gereedschappen die bij het leerbewerkerbedrijf horen zijn enkele leerbewerkermesses, knijpscharen, priemen (elzen) en vingerhoeden. Vanaf het midden van de 14de eeuw worden ook de andere percelen bebouwd. Ten zuiden van het leerbewerkerhuis wordt een tweede huis gebouwd.

Vermoedelijk was dit in de oudste fase ook een houten huis, waarvan de zijgevel(s) bestonden uit staanders in een zogenoemde staander-liggerconstructie met zijwanden van opstaande planken. Eén dendrochronologische datering suggereert dat het huis rond 1344 gebouwd zou kunnen zijn. Vanaf deze periode is er ook sprake van 'verstening' van de houten huizen. Hierbij worden de houten wanden (soms in fases) vervangen door bakstenen muren. Sommige huizen hadden waarschijnlijk zijmuren van baksteen, terwijl de voor- en achtergevels nog van hout waren.

richting was deze sprant aangesloten op de toenmalige Lindegracht en in het noorden liep deze doordat de hoogte van de huidige Statenplaats.

Deze versterking zet door en vanaf het eerste kwart van de 15de eeuw was er langs de beide straten een aaneengesloten rij bakstenen huizen ontstaan. Rond 1400 werd de Kromme Elleboog verhard met veldkeien. De straat heeft dan een breedte van ongeveer 3,8 m.

Reconstructie van de bebouwingssituatie tussen circa 1350-1400. (Nipides 2014)

Een andere ingrijpende verandering die ongeveer rond 1350 in de wijk plaatsvond, was de aanleg van een 3 m breed grachtje, ook wel sprant genoemd. Hierdoor werden de achtererven van de huizen aan de Kromme Elleboog en de Kolfstraat gescheiden. In zuidelijke

Reconstructie van de bebouwingssituatie vanaf circa het eerste kwart van de 15de eeuw. Aan de Kromme Elleboog en Kolfstraat staan bakstenen huizen met achtererven die tot aan de gedeelde sprant lopen. (Nipides 2014)

De huizen hadden een lengte tussen circa 7,5 en 9 m. Ook de breedte van de huizen was vrijwel op ieder

perceel gelijk en lag tussen 3,2 en 3,8 m, met een enkele uitzondering van 4,5 m. De huizen bestonden uit één rechthoekige bouwlaag met zolder en daarboven een zadeldak. Ze hadden een dragend hout-skelet waarvan de moerbalken (deels) op houten stijlen rustten, die in de muren waren verwerkt. In een latere fase worden er verdiepingen aangelegd. De haarden worden in deze periode als schoouwen met schoorstenen verplaatst naar de zij- of tussenwanden in de huizen.

Tussen de huizen lag in de aanlegfase nog vaak een osendrop. In een latere fase worden deze goten ook volgebouwd en ontstaan er gedeelde zijmuren. In Dordrecht werd dit toegestaan ná de stadsbrand van 1457. Achter de huizen lagen open erven die doorliepen tot aan het smalle grachtje. Hier lagen waterputten en buitensecreten (beerputten). Het huisafval dumpte men in de gracht en in putten die niet meer gebruikt werden.

De bewoners in de postmiddeleeuwse periode; kleine ambachtslieden en arbeiders

Aan de algemene bebouwingssituatie verandert er in de 15de tot 19de eeuw weinig. Inpandig vinden er wel verbouwingen plaats; er worden zijmuren geplaatst, gevels en vloeren vervangen, keldertjes aangelegd en achtererven verhard. Het grachtje krijgt in het begin van de 17de eeuw een bakstenen kadebeschoeiing.

Onder de vondsten die dateren uit de tweede helft van de 16de eeuw en de 17de eeuw zijn veel voorwerpen die kunnen worden toegeschreven aan ambachtslieden die spinnen, weven, naaien en mogelijk ook aan speldenmakers. Het gaat hier om een groot aantal spinsteentjes en -stokken, vinger-

**Dubbel naaisters-
voorraad van linnen en zijde met
in één van de zakjes een ijzeren doosje
met spelden.** (Gemeente Dordrecht)

hoedjes, spelden en benen weefmessen. De aanwezigheid van deze ambachtslieden is ook bekend uit de geschreven bronnen die vanaf de 16de eeuw in grotere aantallen zijn overgeleverd. In de stedelijke belastingrekeningen blijkt dat er rond het einde van de 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw aan de Kromme Elleboog voornamelijk (linnen)wevers woonden.

Uit de belastingverslagen kan worden opgemaakt dat er rond 1600 sprake is van armere bewoners aan de Kromme Elleboog. Ze worden vaak vrijgesteld van de verplichte stedelijke heffingen. Een lagere welstand is ook te herkennen in de archeologische vondsten uit de 17de eeuw. Glaswerk en keramieksoorten als porselein en majolica, die in deze periode typerend zijn voor een gemiddelde en bovengemiddelde welstand, zijn minimaal aanwezig. Dit geldt mogelijk in mindere mate voor de bewoners aan de Kolfstraat. In het grachtje is een bijzondere vondst gedaan, die waar-

schijnlijk afkomstig is uit een huis aan de Kolfstraat. Het gaat om een set schouwwangen van keramiek.

Van de tegenhanger, het vrouwelijke beeld, is alleen de sokkel en het onderlijf bewaard.

Dergelijke schouwwangen van keramiek kunnen gezien worden als imitaties van (duurdere) schouwwangen van natuursteen. Het zijn echter geen stukken die in ieder huishouden aanwezig waren.

Schouw. (Gemeente Dordrecht)

Achteruitgang en sloop

Na de 17de eeuw ging het economisch steeds slechter. Dit is ook duidelijk herkenbaar aan de materiële cultuur; er zijn uit de periode van de 18de tot de 20ste eeuw geen voorwerpen gevonden die wijzen op een hoge welstand. Uit geschreven bronnen blijkt dat er gedurende de 19de en 20ste eeuw

voornamelijk ongeschoolde mensen wonen met beroepen zoals zakkendragers, wasvrouwen, werksters en, in het algemeen, arbeiders. Dit geldt met name voor de Kromme Elleboog. Aan de Kolfstraat wonen in de 19de eeuw nog wel enkele kleine, zelfstandige ambachts-

lieden, zoals timmermannen, een metselaar en een kleermaker.

In de 19de eeuw was er in de wijk sprake van overbevolking. In combinatie met de lage welstand was er sprake van een onhygiënische leefomgeving, waardoor er regelmatig epidemieën uitbraken, waaronder cholera. Dat de meeste doden vielen aan de landzijde van de stad, kwam met name door het sterk vervuilde binnengrachtstelsel en de daarop aangesloten doodlopende grachtjes. Dit was een belangrijke reden om deze te dempen. Het doodlopende grachtje tussen de Kromme Elleboog en de Kolfstraat werd in 1854, bij wijze van experiment, als eerste gedempt.

Voor de hygiëne was dit zeker een verbetering, maar er kwam echter geen einde aan de overbevolking. Aangezien de huizen werden bewoond door arme lieden, bleef het onderhoud achter en vervielen de huizen langzaamaan tot onbewoonbare krotten. Vanaf de jaren '50 was in één van de onbewoonbaar verklaarde woningen een fietsenstalling gevestigd. In de hieropvolgende tien jaar zette de verkrotting van de wijk zodanig door dat besloten werd de hele wijk te slopen. Hierna werd het gebied in 1963 ingericht als het Statenplein.

Gemeente Dordrecht Team Archeologie, M.C. Dorst

“Het oude gaat soms nog lang mee”: een voorbeeld van duurzaam hergebruik uit Ouddorp.

De heer van Dam uit Stellendam, gemeente Goeree-Overflakkee deed begin 2014 in de omgeving van Ouddorp onverwacht een zeer bijzondere vondst. Bij het detecteren op het achtererf van een in de jaren 60 gesloopte boerderij werd een bronzen bijl met ijzeren steel gevonden. Voordat de boerderij gesloopt werd, woonde daar de grootvader van de melder.

